

# Mongolien mailla

Klaus Karttunen

*Johannes de Plano Carpini. Mongolien historia. Matka tartarien maahan vuosina 1245–1247. Suomennos Sami Jansson, johdanto, viitteet ja kirjeiden suomennos Antti Ruotsala. Gaudeamus, Helsinki 2003. 143 s.*

Sydänkeskijällä 1165 Roomaan saapui paa-ville (alkuaan ehkä Bysantin keisari Manuelille) osoitettu salaperäinen latinankielinen kirje, luultavasti Konstantinopolin kautta kulkenut (ellei peräti siellä seipetty). Lähettäjänä esiintyi presbyteeri eli seurakunnanvanhin, yleisesti pappiskuninkaaksi nimitetty Johannes, joka väitti olevansa kolmen Intian hallitsija, satumaisten rikkauksien valtiasta ja mahtava aasialainen ruhtinas. Kirjeessä hän tarjosi apuaan Palestiinan ahdingossa oleville ristiretkeläisille.

Eurooppalainen optimismi – toivo saada apua taistelussa muslimeja vastaan – edisti hyväuskoisuutta, ja harva tuli ajatelleeksi epäillä kirjeen aitoutta. Tekstiä kopioitiin ja käännettiin innokkaasti (etenkin ranskaksi ja italiaksi) ja kopiot levisivät ympäri Eurooppaa. Pappiskuninkaan kirjeen pääosan muodostaa Johanneksen valtakunnan kuvaus. Siihen sisältyy lukuisia intialaisia ihmeitä, joille on helppo osoittaa esikuva antiikin lähteistä kuten Aleksanteri-romaanista. Valtakunta sijaitsi tietenkin Paratiisin välittömässä läheisyydessä. Se oli täynnä kultaa ja jalokiviä ja monenlaisia tarukansoja ja -eläimiä.

Itse ajatus kristitystä Johannes-kuninkaasta ei ollut aivan uusi. Jo 1122 Roomassa oli vierailullut itämaalainen pappi Johannes, joka oli sanonut tulevansa Tuomas-kristittyjen yhteisöstä Intiasta. Jotkut kutsuivat häntä peräti patriarkaksi. Historioitsija Otto Freisingeniläinen kertoi sitten kristitystä Johannes-kuninkaasta, joka taisteli pakanoita vastaan kaukana Aasiassa. Myös syyrialainen piispa, joka vieraili Roomassa 1145, kertoi hänestä paavi Eugenius IV:lle. Oikea Johannes, mikäli hänellä ylipäättään jokin esikuva oli, lienee ollut muuan Pohjois-Kiinassa hallinnut turkkilaisruhtinas, joka oli nestoriolaiskristitty.

\*

Kun varsin pian tämän jälkeen ensimmäiset tiedot Tšingis-kaanin valloituksista saapuivat Eurooppaan 1200-luvun alussa, monet uskoivat,

että nyt oli Johannes lähtenyt liikkeelle armeijoihin. Paavi Honorius III julisti ilosanomaa Euroopalle, ja Unkarin kuningas Andreas II vahvisti tiedon 1223. Venäjälle hyökänneiden mongolien johdossa oli muka kuningas Johannes tai David, ja armeija kuljetti mukanaan pyhäinjäännöksenä apostoli Tuomaan ruumista. Georgian kuningatar Rusudani oli saanut mongoleista tarkempia tietoja ja yritti turhaan varoittaa paavia.

Pettymys olikin sitten katkera, kun mongolit opittiin omakohtaisesti tuntemaan Slesian ja Unkarin taistelukentillä. Euroopan onneksi suurkaani Ögödein kuolema 1242 keskeytti hyökkäyksen. Paavi Innocentius IV ja Ranskan kuningas Ludvig IX Pyhä lähettivät sitten useita lähetystöjä taivuttamaan mongoleita kristinuskon puolelle, mutta vaikka lähettiläiden säilyneet matkakertomukset ovat arvokkaita historiallisia lähteitä, matkojen päätarkoitus ei toteutunut.

Tunnetuimmat näistä Mongolien luona 1200-luvulla vierailleista lähettiläistä ovat italialainen fransiskaani Johannes de Plano Carpini (italiaksi Giovanni di Piano Carpini) ja flanderilainen Vilhelm Rubruk (joskus myös muodossa Guillaume de Rubruquis). Edellinen lähti matkaan huhtikuussa 1245 Lyonista, seurueeseen kuului lisäksi kaksi muuta munkkia. Slaavilaisten kielten tulkiksi saatiin matkalta Benedictus Puolalainen, joka sitten laati oman säilyneen kuvauksensa matkasta. Mukana oli paavin kirje suurkaanille.

Matka kulki Puolan ja Kiovan kautta mongolien hallitsemalle Etelä-Venäjälle. Täällä Batu-kaani otti lähettiläät vastaan ja järjesti nopean kuljetuksen mongolien valtavaan telttaleiriin, joka oli pystytetty lähelle valtakunnan pääkaupunkia Karakorumia nykyisen Mongolian länsiosassa. Perillä viivytettiin noin neljä kuukautta, minä aikana lähettiläät ehtivät muun muassa seurata uuden suurkaanin vaalia. Kielivaikeudet ratkesivat helposti, sillä leirissä asui venäläisiä ruhtinaita ja kirkonmiehiä seurueineen sekä eurooppalaisia käsityöläisiä.

Mongolit kohtelivat lähettiläitä varsin huomaavaisesti, vaikka kulttuurierot tuottivat joskus vaikeuksia. Munkkien kohtuullisuus ruoan ja varsinkin alkoholin suhteen herätti isännissä

ihmetystä. Paluumatka 1247 tapahtui suunnilleen samaa reittiä, mukana oli uuden suurkaani Güyükin kirje, jossa tämä kehotti paavia ja Euroopan kuninkaita saapumaan luokseen antautumaan. Nämä eivät kyllä kutsua noudatta-neet.

Johannes de Plano Carpini kuului varhaisiin fransiskaaneihin ja oli luultavasti tuntenut Franciscus Assisilaisen henkilökohtaisesti. Saksan provinsiaalina hän oli perehtynyt myös Itä-Euroopan asioihin ja oli matkalle lähtiessään jo melkein 60-vuotias. Kiitokseksi matkasta paavi nimitti hänet Antivarin arkkipiispaksi Montenegrossa, jossa hän kuoli ilmeisesti 1252.

Ranskan Ludvig Pyhän lähettiläs Vilhelm Rubruk seurueineen lähti puolestaan matkaan 1253 Palestiinasta, jossa kuningas tuolloin oleskeli huono-onnisen ristiretkensä myötä. Matka kulki Konstantinopolin ja Krimin kautta mongolien maille. Perillä Karakorumissa viivyttiin kuusi kuukautta suurkaani Möngken vieraina. Näiden kahden lisäksi tunnetaan joitakin vähäisempiä lähetystöjä.

\*

Kysymyksessä ei ole puhdas matkakirja. Teoksen yhdeksästä luvusta kahdeksan esittelee systemaattisesti mongolien tapoja ja sodankäyntiä, vasta viimeinen luku selostaa matkan vaiheet järjestyksessä. Tosin se on huomattavasti muita pitempi ja muodostaa kolmanneksen koko tekstistä. Teos olikin paljolti tarkoitettu varoitamaan ja valmistamaan eurooppalaisia mahdollisen uuden mongolihyökkäyksen varalta. Aikanaan se saikin varsin innostuneen vastaanoton: Siitä tunnetaan parikymmentä käsikirjoitusta, kun Rubrukin teoksesta on säilynyt vain viisi. Lisäksi matkasta on kaksi toisen käden selostusta.

Johannes de Plano Carpini osoittautuu valppaaksi ja kiinnostuneeksi tarkkailijaksi, vaikka hän selvästi kärsikin melkoisesta kulttuurishokista. Ensimmäinen luku on omistettu maantieteelle, toinen käsittelee etnografisia seikkoja kuten mongolien ulkonäköä, pukeutumista, tapoja, asumuksia ja elinkeinoja. Kolmas selostaa mongolien uskontoa, neljäs heidän luonnetaan. Historialliseen viidenteen lukuun palataan kohta, kuudes, seitsemäs ja kahdeksas kuvaavat mongolien sodankäyntiä ja kukistettujen kansojen kohtaloa.

\*

Viidennen luvun kuvaus mongolien eksoottisista valloitusretkistä näyttää saaneen vaikutteita Aleksanteri-romaanista. Koirankuonolaiset, suuttomat, yksijalkaiset, hirviöitä vilisevä autiomaa ym. ovat kaikki sen aineksia. Mutta niinpä tuo keskiajan Euroopassa ja Lähi-idässä niin suosittu teksti näyttää jo varhain kulkeutuneen mongoleille saakka.

Alexander Yourtchenkon laaja, myös Johannoksen tekstin huomioiva artikkeli "Ein asiatisches Bilderrätsel für die westliche Geschichtsschreibung: Ein unbekannter Werk aus dem 13. Jahrhundert (Der 'Tschingis Khan-Romane')" (*Zentralasiatische Studien* 28, 1998, 45-85) oli ehkä liian tuore ehtiäkseen tekijöiden käyttöön, mutta J. A. Boylen klassiset artikkelit olisivat kyllä antaneet riittävästi tietoa.

Johannes sanoo saaneensa tietonsa mongolihovissa oleskelelta venäläisiltä kirkonmiehiltä, joten on tuskin syytä epäillä hänen sepittäneen omiaan. Epäselväksi jää vielä, toistivatko hänen tiedonantajansa suoraan – jopa sanatar-kasti – mongolien perimätietoa, niin kuin Yourtchenko olettaa. Aleksanteri-romaanin oli nimitäin suosittu myös keskiajan Venäjällä (ks. esim. A. N. Veselovskij, *Iz istorii romana i povesti. Materialy i issledovaniya*. 1. Pietari 1886).

Viides luku sisältää myös muita kiintoisia elementtejä kuten pappiskuningas Johannoksen mongolien vastustajana. Tästä kaikesta olisi voinut kertoa jotakin selitysosassa.

Nyt tarvittaisiin vielä Rubruk suomeksi.

\*

Sami Jansson ja Antti Ruotsala ovat toimittaneet Carpinin teoksen suomeksi. Ruotsala, jonka aiheeseen liittyvä väitöskirja *Europeans and Mongols in the middle of the thirteenth century. Encountering the other* ilmestyi 2001 Suomalaisen Tiedeakatemian sarjassa (AASF Humaniora 314), vastaa johdannosta ja selityksistä, Jansson varsinaisesta käännöksestä.

Keskiajan latina on siirtynyt varsin sujuvaksi suomeksi. Liitteenä on paavin ja Güyük-kaanin kirjeiden käännökset. Erikoinen mutta varsin toimiva ratkaisu on sijoittaa viitteet 1600-luvun tapaan sivumarginaaleihin.

Jos tämä arvostelu ilmestyisi Saksassa, nyt seuraisi pitkä lista pikkukorjauksia ja huomautuksia. Aivan ilman ei tekijöitä sentään sovi täälläkään päästää. Nimien kirjoituksessa on horjuntaa, ja kaikki selitykset eivät tyydytä tarkkaa lukijaa.

Selityksissä käytetyt lyhenteet on piilotettu

noottiin 11, mistä niitä on vaikea löytää. Nootin 53 yritys selittää lyhyesti myöhäisantiikin ja keskiajan teksteissä vilisevät ”Intiat” ei kestä kriittistä tarkastelua. Nootissa 141 Syrdarjan ja Lähi-idän välissä sijaitseva vuoristo on muutta mutkitta selitetty Himalajaksi. Eikö pikemminkin Elbrus tai Kaukasus? ”Saraseenin eli persiankieli” (nootti 161) on kovin vanhan-

aikainen ilmaisu – lienee peräisin suoraan keskiajalta.

*Kirjoittaja on dosentti Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitoksella sekä tutkija Tutkijakollegiumissa. Hän on myös Suomen Oppihistoriallisen Seuran puheenjohtaja.*